

ROLUL ACCESULUI DESCHIS ÎN FACILITAREA ACTULUI LECTURII

THE ROLE OF OPEN ACCESS IN FACILITATION THE ACT OF READING

Maria PILCHIN, drd.,
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0009-0002-4477-8730
maropil82@gmail.com

Maria PILCHIN, PhD student,
State University of Moldova

CZU: 001.9+004

DOI: 10.46727/c.v4.21-22-03-2024.p234-241

Abstract. Open (unrestricted) access, Open Access (OA), constitutes a new paradigm and a movement in the preservation, dissemination and popularization of science. The reading of scientific texts in free access leads to the efficiency of documentation, the urgency of some analytical-synthetic processes in the academic field, the reduction of their costs and time terms. From the perspective of the popularization of science, open access facilitates the (self) training of the general public, the continuous formation of the community, stimulating private (horizontal) initiatives in the field of scientific research. Open and fast access cancels spatial and temporal boundaries, cultivating a culture of Open Science, while also announcing neo-enlightenment values in the given field: enlightening the masses, public orientation. The user of information services from the beneficiary often becomes the provider of such services. Freedom also generates freedom in science. All this stimulates scientific and social progress, community and individual efficiency. Openness also perpetuates openness in the area of knowledge and research. Certainly, all these aspects need to be strengthened by legislation, institutional axiology and professional deontology.

Keywords: open access, open science, popularization of science, academic neo-enlightenment, the act of reading.

Accesul nerestricționat și lectura: cadru conceptual

În epoca tehnologiilor informaționale, Accesul Deschis (nerestricționat), *Open Acces (OA)*, constituie cu certitudine o nouă paradigmă postumanistă (robotizare și tehnologizare masivă) și o mișcare în prezervarea, diseminarea și popularizarea științei. Considerăm, în acest sens, drept bine nuanțată următoarea definiție: „1. Acces nerestricționat la informație, documente sau servicii de informare; 2. Concept, mișcare ale căror scopuri sunt de a oferi acces liber și posibilitate de reutilizare a cunoașterii științifice sub formă de articole de cercetare, monografii, date și alte materiale înrudite; 3. Acces rapid, gratuit la textul integral al unui document electronic, realizat în timp real, al oricărui utilizator, prin accesarea unui link” [1, p. 12].

Accesul liber ține de o abordare inovativă și presupune o nouă mentalitate și un nou praxis al lui *homo sapiens* care conștientizează tot mai mult nevoia de a se deschide unei lumi în care libertățile țin de felul în care umanitatea învață să coexiste, în care indivizii se influențează reciproc în numele unui progres al cunoașterii și al evoluției economice. Bunăstarea comunitară este o dimensiune care ține de spiritual, cognitiv și material. Toate

acestea sunt raportate la o axiologie a lucrului bine făcut și a societății în care lucrurile merg bine. Știința de a face ca lucrurile să meargă bine reflectă o filosofie a științei la toate nivelele umanului. A ști, a putea realiza cele știute, a îmbunătăți lumea prin cele realizate – iată dezideratul. Este, de fapt, „aplicarea în practică a conceptului de *acces deschis, știința deschisă, știința participativă, știința cetățenilor*” [5, p. 183].

Cititul textelor științifice în acces liber duce la eficientizarea documentării, urgentarea unor procese analitico-sintetice în domeniul academic, diminuarea costurilor și termenilor temporali ai acestora. Din perspectiva popularizării științei, accesul deschis facilitează (auto)instruirea publicului larg, formarea continuă a comunității, stimulând inițiativele private (pe orizontală) în domeniul cercetării științifice. Facilitarea lecturii și studiului prin OA presupune atingerea obiectivelor de cunoaștere scontate cu ajutorul tehnologiei și a unui concept funcțional de stocare și sistematizare a informației. Accesul deschis și rapid anulează granițe spațiale și temporale, cultivând o cultură a Științei Deschise, anunțând, totodată, valori neoiluministe în domeniul dat: *luminarea maselor*, orientarea spre public.

Utilizatorul serviciilor din domeniul informației din beneficiar devine adesea prestator de astfel de servicii. Cercetătoarea Elena Ungureanu în cartea „Cuvinte și linkuri” preciza următoarele: „Accesul deschis accelerează progresul științific, productivitatea, transferul de cunoștințe. Cei mai înfocați susținători ai accesului deschis sunt bibliotecarii, acesta fiind cel mai important principiu al lor” [11, p. 56].

Libertatea generează libertate și în domeniul științei. Toate acestea stimulează progresul științific și social, eficientizarea comunitară și individuală. Deschiderea perpetuează deschidere și în zona cunoașterii și cercetării. Cercetătorul Valeriu Gherghel de la Iași (specializat în metafizică), referindu-se la cărți, menționa: „Tot ce știu am primit de la alții. Nimic nu-mi aparține” [4, p. 29]. Dacă primești, oferi și transmiți mai departe. Este o formă iluministă de a face știință în toate timpurile. Și prezentul academic nu constituie vreo excepție. Cu siguranță, toate aceste aspecte au nevoie să fie consolidate de legislație, valori instituționale și deontologie profesională.

Noi paradigme ale lecturii în contextul OA

În aria cunoașterii în care e-learningul, e-știința și e-cercetarea se impun din ce în ce mai mult, este firesc să ne întrebăm dacă oamenii de știință mai păstrează din bunele practici ale lucrărilor în domeniul științelor. Există niște pași deja cunoscuți de către acei care vin din cercetarea clasică, din lucrul în sala de lectură a unei biblioteci:

- Definierea unui obiectiv de căutare: *Ce caut?*
- Interpretarea celor găsite: *Ce am găsit?*
- Inserarea celor găsite într-un sistem de cercetare, aplicare: *Ce fac cu cele descoperite?*

Același lucru i se întâmplă și unui cercetător care se documentează în OA. Se schimbă nu atât conținutul, cât forma, ambianța, poate chiar psihologia lucrului și a receptării. Cercetătorul poate căuta ce să citească pentru studiul său de la distanță, fiind acasă, în rutina sa existențială. Dispare deplasarea fizică, aflarea într-un spațiu de protocol al lecturii: mesele, sălile, bibliotecarii etc. Lectura capătă o dimensiune ergonomică, logistica documentară e una facilă, rapidă și la discreția celui care caută.

Trebuie să remarcăm faptul că OA este recomandat mai degrabă unor savanți cu experiență, care știu ce și pentru ce caută. Dar nu trebuie să ignorăm abilitățile tinerilor cercetători în a învăța discernerea și spiritul critic. Începătorilor le sunt recomandate adesea

acele *help library* din bibliotecile online, ghidul care înlesnește căutarea și elaborarea unei strategii de căutare. Nu orice se află în acces liber trebuie luat de bun. Precum și biblioteca clasică nu conținea doar cărți de valoare. Să nu ne scape propaganda și speculațiile științifice conținute de rafturile bibliotecilor sovietice.

Repozitoriul și arhivele digitale presupun o facilitare semnificativă a lecturii și studiului din perspectiva căutării imediate și a linkurilor care înlesnesc investigarea unui subiect, aspect de cercetare etc. Repozitoriul ca sistem de stocare, de căutare a conținuturilor introduse într-o bază de date este chiar, în sens simbolic, instrumentul exemplar al facilitării lecturii, cunoașterii și cercetării.

Putem anunța chiar o nouă formă de receptare textuală, cea a documentelor deschise simultan, care nu este echivalentă cu cea a mai multor cărți deschise pe o masă de studiu. Există o posibilitate de percepție panoramică a materialelor citite, o căutare de cuvinte-cheie în mai multe documente, de reperare a acelorași idei și raționamente la diferiți autori. Nu este de exclus și posibilitatea de a identifica rapid sursele care nu interesează, care nu au o legătură immanentă cu subiectul cercetării. Lectura în variantă digitală permite traducerea imediată a textului dintr-o limbă străină de un motor de translare. Înțelegerea imediată a sensurilor permite o lectură accelerată, optimizată și sincronizată ca idei, teze, argumentație.

De accesul liber beneficiază și autorii: „Cu cât mai mare va fi reutilizarea aceluși produs (științific) publicat, cu cât articolul va fi mai citat, mai multe site-uri vor plasa linkul-adresă al articolului sau revistei respective, cu atât mai bine va fi pentru cariera cercetătorului în cauză” [11, p. 56]. Este un beneficiu cu dublu sens, pentru ambele părți implicate: utilizator și autor.

Nu vom uita să subliniem aspectul economic al fenomenului: „Pentru cercetătorii din țările în curs de dezvoltare există o problemă comună – lipsa de resurse, iar factorul marginalizează care cel mai mult cercetătorii este accesul la informații. Aprobarea politicilor de acces deschis la cunoștințe oferă șanse reale țărilor în curs de dezvoltare să aibă un acces egal la cunoștințe și informații prin arhivele de autoarhivare și revistele electronice cu acces deschis” [10, p. 47]. Accesul liber este un subiect de dezbatere: „Conceptul de *acces deschis* este larg și chiar în contradictoriu discutat în rândul oamenilor de știință, finanțatorilor, oficialilor guvernamentali, editorilor, mai ales că acest principiu atinge direct problema dreptului de autor. Cunoașterea este deschisă dacă oricine este liber să o acceseze, folosească, modifice și redistribuie, păstrând convențiile dreptului de autor” [11, p. 55].

O altă latură a problemei este proasta popularizare a științei, o comunicare disfuncțională a comunităților de savanți cu publicul larg. Iată de ce „printre alte beneficii ale Accesului Deschis menționăm un acces mult mai larg al utilizatorilor la aceste publicații, posibilități mai simple de regăsire a textelor relevante, un număr mult mai mare de cititori, integrarea cu bazele de date științifice globale, lichidarea izolării științifice și mai multe oportunități pentru proiecte de cercetare comune” [10, p. 53]. Este comunicarea pe orizontală (între savanți) și pe verticală (știința și publicul larg) a cunoașterii: „Principalul motiv care determină autorii să-și plaseze produsul în acces liber este creșterea factorului de impact al lucrării lor. Așadar, accesul liber extinde gama de cunoștințe în afara școlii academice. Un astfel de material pus în acces liber poate fi citit de orice om, profesionist în domeniul său, cercetător din zonele adiacente, jurnalist, politician, funcționar public sau pur și simplu utilizator” [11, p. 56].

Și schimbarea se produce: „În ultimii ani comunicarea științifică produce schimbări de paradigmă: de la publicarea tradițională la crearea de arhive electronice deschise pentru comunitate. Un model de comunicare științifică îl reprezintă accesul liber la rezultatele cercetării prin crearea de repozitorii instituționale” [5, p. 182].

Un moment substanțial care trebuie luat în calcul de orice cercetător care se documentează în OA este cel al actualizării informației. Savanții nu trebuie să ignore faptul că fișierele de date sunt adesea supuse unor modificări, că informațiile curente sunt mereu revizuite și schimbate sau înlocuite cu altele. La fel, continuitatea colecțiilor de seriale presupune necesitatea de a verifica dacă nu apar date noi cu privire la subiectul cercetării.

Totodată, e nevoie și de o continuă alfabetizare digitală și de menținere a unei culturi tehnologice în mediul academic. Tehnologiile informaționale evoluează, apar zilnic noi aplicații și softuri. Utilizatorii bibliotecilor virtuale au nevoie adesea de asistență și facilitare tehnologică. Instituțiile infodocumentare și cele de cercetare care au documente în acces nerestricționat lucrează și la crearea unui capital social, aducând un aport social real la dezvoltarea diferitor aspecte comunitare. Iată câteva direcții tactice de realizare a strategiilor OA:

- Colecțiile digitizate (documente print digitizate) contribuie din plin la creșterea imaginii de instituție responsabilă social.
- Posibilitatea descărcării electronice (downloadarea) este un instrument cert de fidelizare a utilizatorilor unei biblioteci sau arhive electronice. Mulți cercetători preferă să aibă pe propriul computer documentele cu care lucrează.
- Crearea de documente multimedia care sunt și ele la mare căutare printre tineri, datorită interactivității lor.
- Sistematizarea eficientă a bibliotecilor digitale (alfabetic, cronologic, tematic etc.)

Vocile critice

Nu lipsesc, bineînțeles, unele voci critice. Tot mai mult li se reproșează cercetătorilor faptul că, odată susținută o teză de doctorat, aceștia nu mai cercetează, nu mai citesc ce apare nou în domeniu, nu se mai documentează. Totodată, este criticat Internetul și tehnologiile lui. În cartea sa „Sfârșitul competenței: discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale”, Tom Nichols insistă pe ideea unui haos digital: „Internetul e un mediu aproape în întregime nereglementat, care permite accesul conținutului influențat mai degrabă de marketing, politică și deciziile neinformate ale altor oameni obișnuiți decât judecata unor experți” [7, p. 128]. Discernerea, documentarea, spiritul critic, expertiza – iată instrumentarul unui cititor de repozitoriu sau arhivă științifică. Și, dacă Internetului i se reproșează faptul că e un spațiu amestecat, nepus în ordine, a nu se uita de sinectică, acea metodă propusă de W. Gordon care, în vederea soluțiilor creatoare, antrenează diferiți indivizi în a cunoaște ceva și a transforma ceva din necunoscut în familiar. [1, p. 85].

Valentine Cunningham în studiul său „Lectura după Teorie” configurează o lume recentă care vine după o avalanșă de teorii clasice în domeniul literaturii și al lecturii. Cititorul are abilități cultivate de trecutul nostru logocentric, prejudecăți și stereotipuri de receptare. „Toți cititorii ajung la pagina de carte încărcăți deja de un bagaj de presupuneri și ipoteze dintre care multe sunt, inevitabil, de natură teoretico-literară” [3, p. 15]. Această paradigmă a formării în matricea Logosului (lectura clasică, interpretările literaturocentrice) este interpretată de unii drept una învechită.

Revizuirea și reinventarea cititorului în accesul liber

Startul cercetării în OA este, după cum am menționat și mai sus, mult mai facil, mai optim ca spațiu și timp. Important este ca cel care citește un document din spațiul liber al Internetului (marea bibliotecă virtuală) și știe să delimiteze produsele calitative de cele sub nivel să verifice anumite texte suspectate de plagiat sau de un aparat științific cu vădite scăderi. Accelerarea cercetării nu trebuie să devină un risc pentru rezultatele acesteia. În acest caz, bibliotecarii pot fi niște experți ai căutării online: „Având în vedere explozia recentă a dezinformării online, accesul la documente prin biblioteci, cu sprijinul bibliotecarilor instruiți, poate ajuta la verificarea autenticității și a calității sursei” [5, p. 184].

A face mai repede presupune o promptitudine în a găsi informația necesară studiului. După aceasta trebuie să intervină exact inversul a ceea ce numim cultură a vitezei.

Ne referim aici la noțiunea de *slow reading* care tot mai mult se impune în spațiul cunoașterii și al culturii europene. A citi pe îndelete presupune o înțelegere adecvată a contextului în care apare un articol, studiu etc. Lectura înceată, adică profundă, nu este despre lentoarea ideilor sau despre dificila interpretare a sursei, ci este capacitatea de a analiza complex, de a contextualiza, compara, delimita niște date și fenomene. Este un proces pluriform care, pe lângă competențele cognitive, solicită intuiția, facultatea de a discerne, analiza contrastivă și conchiderea doveditoare de date verificate, comparate, sintetizate printr-un instrumentar funcțional și controlabil. Este o formă de alfabetizare funcțională în domeniul cercetării științifice, e abilitatea de a lectura și a percepe cu multă perspicacitate cele reperate într-un text. Literația (calc uzual din englezescul „literacy”) fără grabă în cazul unui tratat științific este unica soluție eficientă în a deduce un mesaj și a-l integra într-o hartă ideatică proprie, transmițând infrastructurii cunoașterii mesaje și interpretări noi, aplicative, de impact.

Lectura lentă, înceată nu este cititul greu, deficitar de viteză. Acest concept ține de un *Slow Movement* în diferite domenii: artă, gastronomie, cultură, jurnalism etc. Este aprofundarea în actul lecturii, este plăcerea care este produsă de cititul calm, prelungit, tihnit. John Miedema în volumul „Slow Reading” precizează: „There is a close relationship between the media we use to read – books or digital technology – and the way we read and think... Digital technology is often preferable for searching and scanning short snippets... slow reading of books is still essential for nurturing literacy and the capacity for extended linear thought” („Există o relație strânsă între mijlocul pe care îl folosim în a citi – cărți sau tehnologie digitală – și felul în care citim și gândim... Tehnologiile digitale sunt adesea de preferat pentru căutarea și scanarea fragmentelor scurte... Lectura lentă a cărților este încă esențială pentru cultivarea alfabetizării și a capacității de gândire liniară extinsă”) [6, p. 19-20].

Aflarea în matricea OA facilitează nu doar lectura și studiul la diferite etape, ci și posibilitatea inerentă de a disemina cercetările finalizate, vorbim despre „posibilitatea de a raporta comunității despre rezultatele științifice” [10, p. 41]. Există chiar o tendință în domeniul sponsorizărilor în știință. Finanțatorii încep să „încurajeze beneficiarii granturilor să-și publice lucrările în acord cu principiile modelului cu acces deschis pentru a maximiza accesul și beneficiile către cercetători, oameni de știință și publicul din întreaga lume” [10, p. 44].

Or, comunitatea academică are nevoie de repozitorii instituționale și de arhive de articole, în care cercetătorii să își poată autoarhiva publicațiile. Există nevoia stringentă de a crea și de a găsi soluții tehnice și financiare de mentenanță și sustenabilitate durabilă a unor infrastructuri digitale eficiente și de impact. Toate acestea sunt definite astăzi de noțiunea de

biblioteca digitală: „Contextul ce reunește colecțiile, serviciile, utilizatorul în scopul asigurării întregului ciclu de viață al informației: crearea, diseminarea, utilizarea, preservarea, procesul de informare propriu-zisă, cunoașterea” [1, p. 22].

Savantul este, în primul rând, un cititor și apoi toate celelalte. Lectura sa profesională este strâns legată de Știința Deschisă și de Accesul Deschis. Căutarea de date statistice din domeniu, reperarea noilor cercetări și descoperiri ale unei bresle – toate acestea țin de lectura specializată a documentelor în scopul autodezvoltării profesionale și a conceptului de formare pe tot parcursul vieții. Lectura literaturii științifice este o direcție aparte în domeniul cercetărilor despre lectură.

De ce este nevoie de promovată lectura electronică a textelor științifice? Se insistă astăzi tot mai mult pe formatul digital/electronic, așa cum mulți citesc articole științifice pe tablete, laptopuri, chiar și telefoane mobile, mergând în transportul public. Acest model de citire trebuie să fie promovată, așa cum acest tip de lectură dezvoltă:

- Insistența – generația vitezei și a rețelelor sociale trebuie să învețe să obțină o informație, să o dobândească prin căutare. Cititorii educați în paradigma Internetului sunt obișnuiți să primească totul sintetizat și comprimat. Mulți numesc asta orientare spre rezultate, există voci însă care califică aceasta drept indolență intelectuală și pasivitate cognitivă.
- Concentrarea – tot mai mult se discută astăzi despre gândirea de tip „clip”, o formă de a gândi structurată după modelul videoclipurilor muzicale moderne, un puzzle de fapte legate între ele de o consecutivitate a imaginilor, neavând practic vreo legătură semantică. Bombardamentul informațional a alterat capacitatea de a fi atent. Acest tip de lectură cultivă concentrația, iar aceasta contribuie mai târziu la performanța personală și de grup profesional.
- Vocabularul – o astfel de lectură științifică îl face pe cititor să descopere lexeme și concepte noi, cuvinte specializate, termeni mai preciși, un fel de a formula și reda gânduri în mod logic, argumentat, coerent.
- Abilitatea analitică și de sinteză – pentru a înțelege un text științific, este nevoie de analiza unui text și parafrizarea lui în idei și argumente separate, independente, apoi se produce reconstituirea principalelor teze într-o concluzie intermediară și generală chiar la final (sinteza). Nu este lectura superficială, de divertisment și amuzament, este lectura care solicită inteligența totală care „include abilitatea de gândire divergentă, abilitatea de a redefini problemele într-un mod complet diferit” [1, p. 11].
- Capacitatea de înțelegere – argumentația dintr-un text științific generează asociații și conexiuni între ce și cum spune autorul, de ce o face, pentru ce.
- Gândirea critică – un proces de aprofundare, care facilitează procesarea informației, trecerea sa printr-un filtru propriu ca să fie aplicată acolo unde este nevoie. Invocăm aici articolele pseudoștiințifice de care abundă Internetul (Covid, vaccinare, teorii conspiraționiste etc.)

Exemple de bune practici din Republica Moldova

Propunem selectiv, pentru a exemplifica comunicarea profesională, câteva exemple de repozitorii instituționale din domeniul infodocumentar al RM.

Repozitoriul Național Tematic în Biblioteconomie și Științe ale Informării din Republica Moldova care „este creat în scopul constituirii și gestionării unui sistem fiabil de arhivare (depozitare) pe termen lung, accesibil pentru oricine și de oriunde, a rezultatelor

intelectuale în domeniul biblioteconomiei și științelor informării (conținuturilor digitale tematiche)” [2, p. 13].

HAPes, repozitoriul electronic al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”: „Pe parcursul anului 2021 HAPes s-a dezvoltat considerabil, deținând circa 285 de publicații: monografii, bibliografii, reviste, culegeri, materiale didactice, planuri și rapoarte, articole, prezentări, infografice, clipuri video etc., care reflectă diverse aspecte ale activității Bibliotecii Municipale, structurate în mai multe colecții tematiche” [5, p. 183]. Or, HAPes (Hasdeu, Arhivare, Publicații, Electronice, s – semnul unei multitudini) este un instrument funcțional de comunicare a științei.

Repozitoriul Instituțional Digital al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” „reprezintă o arhivă electronică (depozit) deschisă, cumulativă, gestionată de Biblioteca Științifică în vederea acumulării, stocării, conservării și diseminării producției științifice a universității” [8, p. 4].

În regulamentul de organizare și funcționare a Repozitoriului instituțional al Universității de Stat din Moldova este menționat drept scop „crearea și gestionarea unui sistem fiabil de prezervare (depozitare) centralizată a rezultatelor intelectuale ale USM pe termen lung, creșterea vizibilității instituției, promovarea producției științifice și didactice” [9, p. 3].

Concluzii, recomandări

1. Mișcarea Open Acces, pe lângă toate obiectivele și finalitățile sale, presupune și un instrument de stimulare și facilitare a lecturii de texte științifice printre cercetătorii începători, printre savanții aflați în dificultate financiară în sens instituțional și individual.

2. Activitățile de prezentare și promovare a științei presupun trecerea în format digital a diferitelor texte științifice și stocarea lor în diferite spații virtuale.

3. Comunicarea științei nu trebuie să ignore facilitățile de organizare a informației în cadrul unor baze de date. Acestea trebuie să fie promovate, valorificate și mereu îmbunătățite.

4. Alfabetizarea digitală ține de o abilitate contextuală prin care sunt valorificate atât competențele cognitive ale cititorului, cât și cele tehnice.

5. *Slow Readingul* presupune o lectură aprofundată, una intensivă, pe când lectura digitală este una extensivă, adesea de documentare, de investigare a noilor apariții, a noilor direcții în cercetare.

Și pe final, o recomandare: cercetătorul prezentului trebuie să știe a găsi repede ceea ce îl interesează, dar să citească, să analizeze și să interpreteze datele el trebuie să o facă încet, cu multă aplicare.

BIBLIOGRAFIE

1. KULIKOVSKI, L. BURSUC, O., GANEA, D. *Biblioteca modernă: glosar de termeni uzuali*. Ch.: Garamont Studio, 2018. 140 p. ISBN 978-9975-134-30-9.
2. CORGHENCI, L., DMITRIC, E. Repozitoriul Tematic Național în Biblioteconomie și Științe ale Informării – facilitator al cercetării în comunitatea bibliotecară [online]. In: *Magazin bibliologic*. 2020, nr. 3-4, pp 12-15. [citată 27.02.2024]. ISSN 1857-1476. Disponibil: <http://moldlis.bnrm.md/handle/123456789/1264>
3. CUNNINGHAM, V. *Lectura după Teorie*. B.: Tracus Arte, 2022. 312 p. ISBN: 978-606-023-367-1
4. GHERGHEL, V. *Roata plăcerilor. De ce n-au iubit înțelepții cărțile?* Iași: Polirom, 2018. 62 p. ISBN 978-973-46-7664-4.
5. HARJEVSCHI, M. *HAPes – repozitoriu electronic al memoriei instituționale la Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”* [online]. In: *Studii culturale*, Ed. 3, 28 septembrie 2021, Chișinău. Chișinău: Fox Trading SRL, 2021, pp. 52-53. [citată 27.02.2024]. ISBN 978-9975-3358-7-4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/139103

6. MIEDEMA, J. *Slow Reading*. Duluth, MN: Litwin Books, 2009. 92 p. ISBN 978-0-9802004-4-7.
7. NICHOLS, T. *Sfârșitul competenței: discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*. Iași: Polirom, 2019. 287 p. ISBN 978-973-46-7624-8.
8. *Regulament de organizare și funcționare a Repozitoriului instituțional digital al UPSC: nr. 3 din 26.11.2015* [online]. Chișinău, 2015. [citată 27.02.2024]. Disponibil: https://old.upsc.md/wp-content/uploads/2017/02/univ_doc_intern_bib_reg_func_rep_instit_26_11_2015.pdf
9. *Regulament de organizare și funcționare a Repozitoriului instituțional al Universității de Stat din Moldova: nr. 3 din 01.12.2015* [online]. Chișinău, 2015. [citată 27.02.2024]. Disponibil: <https://usm.md/wp-content/uploads/Regulament-de-organizare-si-functionare-a-RI-USM.pdf>
10. ȚURCAN, N. Politicile accesului deschis [online]. In: *Studia Universitatis. Seria „Științe sociale”*. 2010, nr. 3(33), pp. 41-56 [citată 26.02.2024]. ISSN 1857-2081. Disponibil: <https://social.studiamsu.md/wp-content/uploads/2010/01/06.-p.41-56.pdf>
11. UNGUREANU, E. *Cuvinte și linkuri*. Ch.: ARC, 2017. 188 p. ISBN 978-9975-0-0029-1.